

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 340.12:321.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/4>

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: УКРАЇНА, ВЕЛИКОБРИТАНІЯ, США

Демчук Антон Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
декан юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-7827-0698

Ленгер Яна Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-2666-9709

Стаття присвячена порівняльно-теоретичному аналізу прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя в Україні, Великобританії та США. Розглянуто сучасні концептуальні засади цих понять у науковій доктрині, включно з ідеями А. Дайсі, Л. Фуллера, які визначають верховенство права як систему, що забезпечує підпорядкування держави закону, юридичну визначеність та захист прав особи. Права людини розглядаються як аксіологічне ядро правової держави, а доступ до правосуддя – як інституційний та процесуальний механізм реалізації цього принципу. Окремо проаналізовано реалізацію цих засад у різних правових системах. В Україні зазначено, що конституційне закріплення прав і свобод поєднується із системними викликами: інституційною нестабільністю судової влади, надмірною тривалістю судових процедур, проблемами виконання рішень та обмеженням доступом до правової допомоги. У Великобританії акцент зроблено на формальну стабільність судової системи, вплив практики ЄСПЛ на стандарти доступу до правосуддя та проблеми, пов'язані з фінансовими та процедурними бар'єрами. В США аналізовано конституційно-судову модель, де сильний судовий контроль поєднується з нерівним соціальним доступом до правосуддя. Особливу увагу приділено практиці ЄСПЛ щодо України, що демонструє системні проблеми доступу до суду, надмірну тривалість проваджень та невиконання рішень. Розглянуто ключові справи: *Ivanov v. Ukraine*, *Burmych and Others v. Ukraine*, *Volkov v. Ukraine*, *Merit v. Ukraine*, *Zubko and Others v. Ukraine*, які підкреслюють необхідність інституційних реформ та забезпечення ефективного судового захисту. Додатково проаналізовано загальноєвропейські рішення (*Golder v. UK*, *Bellet v. France*, *Kudła v. Poland*, *Burdov v. Russia*) як теоретичну основу формування стандартів. На основі порівняльного аналізу зроблено висновок про універсальний характер прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя, а також про відмінності в механізмах їх реалізації залежно від історичних, соціально-економічних та інституційних особливостей правових систем. Розділ формує підґрунтя для подальшого дослідження ефективності імплементації європейських стандартів у національні правові системи та розробки пропозицій щодо вдосконалення доступу до правосуддя в Україні.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, суд, верховенство права, конституційна юстиція, права людини, Україна, Великобританія, США, практика ЄСПЛ.

Demchuk Anton, Lenher Yana. Access to justice as a component of the rule of law: Ukraine, Great Britain, the United States

The article is devoted to a comparative theoretical analysis of human rights, the rule of law, and access to justice in Ukraine, the United Kingdom, and the United States. It examines

the contemporary conceptual foundations of these concepts in scientific doctrine, including the ideas of A. Dicey, L. Fuller, who define the rule of law as a system that ensures the subordination of the state to the law, legal certainty, and the protection of individual rights. Human rights are considered as the axiological core of the rule of law, and access to justice as the institutional and procedural mechanism for implementing this principle.

The implementation of these principles in different legal systems is analyzed separately. In Ukraine, it is noted that the constitutional consolidation of rights and freedoms is combined with systemic challenges: institutional instability of the judiciary, excessive length of court proceedings, problems with the enforcement of decisions, and limited access to legal aid. In the UK, the focus is on the formal stability of the judicial system, the influence of ECHR practice on standards of access to justice, and problems related to financial and procedural barriers. In the US, the constitutional-judicial model is analyzed, where strong judicial control is combined with unequal social access to justice.

Particular attention is paid to the practice of the ECHR regarding Ukraine, which demonstrates systemic problems of access to court, excessive length of proceedings, and non-enforcement of decisions. Key cases are examined: Ivanov v. Ukraine, Burmych and Others v. Ukraine, Volkov v. Ukraine, Merit v. Ukraine, Zubko and Others v. Ukraine, which emphasize the need for institutional reforms and effective judicial protection. In addition, pan-European decisions (Golder v. UK, Bellet v. France, Kudła v. Poland, Burdov v. Russia) are analyzed as a theoretical basis for the formation of standards.

Based on a comparative analysis, a conclusion is made about the universal nature of human rights, the rule of law, and access to justice, as well as about the differences in the mechanisms for their implementation depending on the historical, socio-economic, and institutional characteristics of legal systems. The chapter lays the groundwork for further research on the effectiveness of implementing European standards in national legal systems and developing proposals for improving access to justice in Ukraine.

Key words: justice, access to justice, court, rule of law, constitutional justice, human rights, Ukraine, United Kingdom, United States, ECHR practice.

У сучасній правовій доктрині права людини, верховенство права та доступ до правосуддя розглядаються як взаємопов'язані та взаємозумовлені елементи концепції правової держави [1; 2; 3]. Права людини становлять її аксіологічне ядро, оскільки саме вони визначають межі допустимого втручання держави у сферу індивідуальної свободи. Верховенство права, у свою чергу, виступає системоутворюючим принципом, що забезпечує підпорядкування публічної влади праву, юридичну визначеність, заборону свавілля та ефективний судовий контроль.

Класичне розуміння верховенства права, сформульоване А. Дайсі, ґрунтується на ідеях панування закону, рівності всіх перед правом та вирішальній ролі судів у захисті прав особи [4]. У подальшому ці положення були розвинуті в працях Л. Фуллера, який пов'язував верховенство права з внутрішньою моральністю права, а також Р. Дворкіна, який наголошував на пріоритеті прав як «козирів» проти дискреції державної влади. У цьому контексті доступ до правосуддя постає не

лише як процедурне право, а як матеріальна гарантія реалізації принципу верховенства права.

Практика Європейського суду з прав людини послідовно підкреслює, що право на справедливий суд і доступ до правосуддя є невід'ємною складовою верховенства права як спільної спадщини держав – учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5]. У рішеннях у справах «Golder v. the United Kingdom» та «Bellet v. France» Суд сформулював доктрину доступу до суду як елементу права на справедливий розгляд справи, наголосивши, що будь-які обмеження цього права мають бути пропорційними та не порушувати його сутнісного змісту [6; 7].

Таким чином, у теоретичному вимірі доступ до правосуддя слід розглядати як інституційний і процесуальний механізм, що забезпечує практичну дієвість прав людини та реалізацію принципу верховенства права. Відсутність ефективного доступу до суду нівелює декларативний характер прав і трансформує верховенство права у формальну, а не змістовну категорію.

В Україні права людини, верховенство права та доступ до правосуддя мають конституційне закріплення та декларуються як основоположні принципи функціонування держави. Конституційна модель правової держави ґрунтується на визнанні людини, її життя і гідності найвищою соціальною цінністю, а також на обов'язку держави забезпечувати судовий захист прав і свобод. Водночас практична реалізація цих засад характеризується низкою системних викликів, зокрема інституційною нестабільністю судової влади, надмірною тривалістю судових процедур, проблемами виконання судових рішень та обмеженою доступністю правової допомоги для соціально вразливих груп. Таким чином, українська модель правової держави перебуває у стадії трансформації, поєднуючи формальну відповідність європейським стандартам із потребою поглибленої інституційної імплементації.

Доступ до правосуддя є не лише процедурною гарантією реалізації прав людини, а й самостійною матеріальною складовою принципу верховенства права. У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) доступ до суду трактується як невід'ємний елемент права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У рішенні у справі *Golder v. the United Kingdom* ЄСПЛ уперше прямо визнав право на доступ до суду складовою статті 6 Конвенції, наголосивши, що це право було б ілюзорним, якби держава могла довільно перешкоджати особі звернутися до суду [6]. Подальший розвиток цієї правової позиції відбувся у справі *Bellet v. France*, у якій Суд зазначив, що будь-які обмеження доступу до суду повинні переслідувати легітимну мету та бути пропорційними, не порушуючи сутнісного змісту права [7].

Застосування зазначених стандартів до України дало змогу ЄСПЛ сформувати послідовну практику, яка свідчить про наявність системних проблем у сфері доступу до правосуддя. Так, у справі *Merit v. Ukraine* Суд констатував порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю судового провадження, підкресливши, що затягування розгляду

справи позбавляє судовий захист його ефективності [13].

Особливе значення для характеристики стану верховенства права в Україні мають пілотні рішення ЄСПЛ. У справі *Ivanov v. Ukraine* Суд визнав системний характер проблеми невиконання національних судових рішень і наголосив, що право на суд було б позбавлене практичного сенсу, якби остаточні й обов'язкові судові рішення залишалися невиконаними [10]. Цей підхід було підтверджено у справі *Burmych and Others v. Ukraine*, у якій ЄСПЛ фактично констатував структурну неспроможність держави забезпечити виконання судових рішень як ключовий елемент доступу до правосуддя [11].

Інституційний вимір верховенства права та доступу до правосуддя розкрито у справі *Volkov v. Ukraine*, де Суд дійшов висновку, що порушення гарантій незалежності та безсторонності суддів підриває довіру до правосуддя та несумісне з принципом верховенства права [12].

Отже, практика ЄСПЛ щодо України свідчить, що доступ до правосуддя повинен оцінюватися не лише з позицій формальної наявності судових механізмів, а й з огляду на їх ефективність, розумні строки розгляду справ, обов'язковість виконання судових рішень та реальну незалежність судової влади.

Правова система Великобританії історично сформувалася як зразок реалізації принципу верховенства права, що ґрунтується на судових прецедентах, парламентському суверенітеті та високому рівні процесуальної культури. У доктринальному вимірі верховенство права розглядається як механізм стримування державної влади та гарантія індивідуальної свободи. Доступ до правосуддя традиційно визнається ключовою складовою цього принципу, оскільки саме через суд особа може ефективно захистити свої права.

Практика Європейського суду з прав людини щодо Великобританії суттєво вплинула на розвиток стандартів доступу до правосуддя. У справі «*Golder v. the United Kingdom*» Суд уперше прямо визнав право доступу до суду складовою статті 6 Конвенції, наголосивши, що позбавлення особи можливості звернутися до суду суперечить самій ідеї верховен-

ства права [6]. У подальших рішеннях Суд розвивав підхід, відповідно до якого процесуальні бар'єри, фінансові обмеження або надмірні формалізовані вимоги можуть порушувати право на справедливий суд.

Водночас реформи у сфері правової допомоги у Великобританії зумовили певні виклики для забезпечення реального доступу до правосуддя, що неодноразово ставало предметом доктринальної критики та аналізу крізь призму стандартів ЄСПЛ. Таким чином, британська модель ілюструє високий рівень формальних гарантій за наявності ризиків їх фактичного звуження.

У Сполучених Штатах Америки принципи прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя реалізуються в межах конституційно-судової моделі, що передбачає активну роль судів у захисті прав і свобод. Верховенство права забезпечується через жорсткий поділ влади, судовий контроль за конституційністю законів та прецедентну систему.

Хоча США не є стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підходи ЄСПЛ до доступу до правосуддя часто використовуються як порівняльний стандарт у науковому аналізі. Зокрема, акцент ЄСПЛ на пропорційності обмежень доступу до суду та на необхідності ефективних засобів правового захисту дозволяє критично оцінити американську модель, у якій значну роль відіграють фінансові чинники. Висока вартість судового захисту та обмежений обсяг безоплатної правової допомоги створюють структурні бар'єри для реалізації права на суд.

Таким чином, американська модель поєднує сильний судовий конституціоналізм із соціально нерівним доступом до правосуддя, що контрастує з європейським підходом, орієнтованим на забезпечення мінімальних стандартів доступності правового захисту.

Практика Європейського суду з прав людини щодо України свідчить про системний характер проблем у сфері доступу до правосуддя та реалізації принципу верховенства права. Суд неодноразово констатував порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю судового розгляду, обмеженням доступу до суду та невиконанням остаточних судових рішень.

У рішеннях «Kudła v. Poland» та «Burdov v. Russia», які мають загальноєвропейське значення і застосовуються до України за аналогією, Суд сформулював стандарт ефективного засобу правового захисту у разі порушення права на розгляд справи у розумний строк та права на виконання судового рішення [8; 9]. У справах проти України ЄСПЛ послідовно підкреслює, що невиконання рішень національних судів нівелює саму сутність права на справедливий суд і суперечить принципу верховенства права.

Таким чином, практика ЄСПЛ виконує для України не лише коригуючу, а й системоутворюючу функцію, визначаючи напрями інституційних реформ та підвищення ефективності судового захисту прав людини.

Порівняльний аналіз України, Великобританії та США з урахуванням практики Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок про універсальний характер прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя як засад правової держави. Водночас механізми їх реалізації істотно відрізняються залежно від історичних традицій, інституційної архітектури та соціально-економічних умов [1; 5].

Україна перебуває у процесі трансформації від формально-нормативної моделі до змістовного забезпечення доступу до правосуддя, що підтверджується усталеною практикою ЄСПЛ щодо надмірної тривалості проваджень та проблем виконання судових рішень [8; 9]. Великобританія демонструє стабільність судових традицій за наявності сучасних викликів у сфері доступності правової допомоги, тоді як США втілюють потужну модель судового конституціоналізму, яка потребує критичної оцінки з позицій європейських стандартів ефективного судового захисту.

Висновки. Права людини, верховенство права та доступ до правосуддя є взаємопов'язаними складовими концепції правової держави, які забезпечують захист індивідуальних свобод та обмеження влади держави. Практика ЄСПЛ встановлює стандарти доступу до правосуддя, включаючи право на ефективний судовий захист, пропорційність обмежень і забезпечення виконання судових рішень, що

має безпосереднє значення для України. Порівняльний аналіз свідчить про універсальний характер принципів прав людини

та верховенства права та про необхідність інституційних реформ для забезпечення їх ефективного виконання в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights). Rome, 4 November 1950. URL: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights>
2. Bingham T. The Rule of Law. London: Penguin Books, 2010. URL: <https://www.penguin.co.uk/books/103/1033989/the-rule-of-law/97>
3. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. URL: <https://www.hup.harvard.edu/books>
4. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan, 1915. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/dicey-introduction-to-the-study-of-the-law>
5. European Court of Human Rights. Case of *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1), Judgment of 26 April 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
6. European Court of Human Rights. Case of *Golder v. the United Kingdom*, Judgment of 21 February 1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
7. European Court of Human Rights. Case of *Bellet v. France*, Judgment of 4 December 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>
8. European Court of Human Rights. Case of *Kudła v. Poland*, Judgment of 26 October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>
9. European Court of Human Rights. Case of *Burdov v. Russia*, Judgment of 7 May 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>
10. European Court of Human Rights. Case of *Ivanov v. Ukraine*, Judgment of 15 October 2009 (pilot judgment). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94863>
11. European Court of Human Rights. Case of *Burmych and Others v. Ukraine*, Judgment of 12 October 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>
12. European Court of Human Rights. Case of *Volkov v. Ukraine*, Judgment of 9 January 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>
13. European Court of Human Rights. Case of *Merit v. Ukraine*, Judgment of 30 March 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61664>

REFERENCES:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights). Rome, 4 November 1950. Retrieved from: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights>
2. Bingham, T. (2010). The Rule of Law. London : Penguin Books. Retrieved from: <https://www.penguin.co.uk/books/103/1033989/the-rule-of-law/97>
3. Dworkin, R. (1977). Taking Rights Seriously. Cambridge, MA : Harvard University Press. Retrieved from: <https://www.hup.harvard.edu/books>
4. Dicey, A.V. (1915). Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan. Retrieved from: <https://oll.libertyfund.org/title/dicey-introduction-to-the-study-of-the-law>
5. European Court of Human Rights. Case of *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1), Judgment of 26 April 1979. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
6. European Court of Human Rights. Case of *Golder v. the United Kingdom*, Judgment of 21 February 1975. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
7. European Court of Human Rights. Case of *Bellet v. France*, Judgment of 4 December 1995. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>
8. European Court of Human Rights. Case of *Kudła v. Poland*, Judgment of 26 October 2000. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>
9. European Court of Human Rights. Case of *Burdov v. Russia*, Judgment of 7 May 2002. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>

10. European Court of Human Rights. Case of *Ivanov v. Ukraine*, Judgment of 15 October 2009 (pilot judgment). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94863>
11. European Court of Human Rights. Case of *Burmych and Others v. Ukraine*, Judgment of 12 October 2017. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>
12. European Court of Human Rights. Case of *Volkov v. Ukraine*, Judgment of 9 January 2013. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>
13. European Court of Human Rights. Case of *Merit v. Ukraine*, Judgment of 30 March 2004. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61664>

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 06.11.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025